

MILOŠ ŽANKO, RAZVITAK NARODNE VLASTI U DALMACIJI U RAZDOBLJU 1941. — 1945.*

Tkogod bude, bilo danas ili sutra, proučavao nedavna zbivanja u Jugoslaviji za vrijeme drugoga svjetskog rata i spoznao suštinu naše Narodno-oslobodilačke borbe, taj će kao objektivni posmatrač morati uočiti i istaći duboke, revolucionarne promjene, koje su se u to vrijeme zbile u životu naših naroda. Za to je vrijeme kod nas u narodnoj revoluciji srušen buržoaski politički sistem i na ruševinama ranije države razvijena je nova vlast — vlast radnog naroda na čelu se radničkom klasom, a pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. U narodno-oslobodilačkoj borbi stvorena je kroz narodnu revoluciju nova država-socijalistička po suštini svoje vlasti, po odnosu društvenih snaga i smjernicama svoga razvitka, socijalistička država narodno-demokratskog tipa. Ta nova, socijalistička država nastala je još tečajem drugoga svjetskog rata i to pod uvjetima narodno-oslobodilačke borbe, koja je prerasla u narodnu revoluciju sa sve izrazitijim socijalističkim karakterom. Pod tim je uvjetima u Jugoslaviji za drugoga svjetskog rata stvoren čitav novi sistem vlasti — vlasti narodnih odbora.

»Specifični karakter revolucije u Jugoslaviji jest u tome — kaže se u »Programu KPJ« (izd. Kulture, Zagreb 1948., str. 24—25) — što je odlučujuća bitka između osnovnih eksploatatorskih klasa, buržoazije i veleposjednika — na jednoj strani, i radnog naroda na čelu s radničkom klasom pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije — na drugoj strani, izvojevana u uslovima oslobodilačkog ustanka protiv fašističkih osvajača, na fronti borbe protiv narodnog izdajstva, čiji je stožer bila buržoaska reakcija, na fronti borbe, koja je bila nerazdvojni dio općeg antifašističkog rata«.

Ta specifičnost razvitka narodne vlasti u Jugoslaviji, koja je nastala pod uvjetima prerastanja narodnooslobodilačkog pokreta u narodnu revoluciju socijalističkog karaktera, ta osobitost stvaranja i početne izgradnje nove, socijalističke države narodno-demokratskoga tipa, toliko je zamašna historijska činjenica, da o njoj mora bezuvjetno voditi računa svaki objektivni posmatrač toga zbivanja u našoj nedavnoj prošlosti.

Narodna revolucija, izvršena u Jugoslaviji tečajem drugoga svjetskog rata, predstavlja prekretnicu ne samo po tome, što je tako srušen dotadanji stari, a stvoren novi, izrazito socijalistički sistem, koliko i naročito po tome, što ovaj način stvaranja socijalističke države otkriva i novi način postanka socijalističkih država, te daje time putokaz i jasniju perspektivu drugim porobljenim narodima u njihovoj borbi za oslobođenje.

* »Socijalistički front«, Zagreb 1950., br. 1, str. 32.—90., i br. 2, str. 50—94.

Iako je stvaranje narodne vlasti prelomni događaj u životu naroda naše zemlje i od osobitog značaja za sav napredni svijet uopće, teško je reći, da smo dosada problemima toga razdoblja posvetili u nauci onu pažnju, koju oni nesumnjivo zaslužuju. Izuzevši zaista kapitalne radove najviših rukovodilaca nove Jugoslavije, koji su u nekoliko odličnih radova istakli svu dubinu narodno-oslobodilačkog pokreta i njegovih rezultata, te nekoliko usamljenih i manjih radova o tome, nama se čini, kao da je to još uvijek područje, koje istom očekuje one, koji će mu posvetiti svu svoju pažnju i otpočeti sistematski znanstveni rad na istraživanju toga značajnog perioda u prošlosti naših naroda. Ja bih ovdje upozorio naročito na državnopravnu problematiku, koja baš na tom području dolazi do osobitog izražaja. Bilo bi skrajnje vrijeme, da se pristupi njezinoj obradbi.

U takvim prilikama razumljivo je, da se rado pozdravljaju svi radovi s toga područja. To vrijedi još više za radove, kod kojih se duboko znanstveni karakter istraživanja spaja s obilnom i novom dokumentacijom, koja već sama po sebi predstavlja značajan prinos nauci uopće, a našoj novijoj historiji napose.

Sve to vrijedi naročito za rad Miloša Žanka o razvitku narodne vlasti u Dalmaciji. Ocjenjujući općenito ovaj njegov rad, smatramo potrebnim da prije svega istaknemo njegovu vrijednost u pogledu boljeg poznavanja suštine prvih NOO-a, dokumentovanost njegovih izlaganja, njihovu preglednost i sistemizovanost.

Žanko je u tom radu dao prikaz razvitka narodne vlasti u Dalmaciji s obzirom na vremenski slijed historijskih činjenica, ali s uopćavanjem i sistematskim rasporedom materije, potrebnim da se lakše uoči suština procesa, koji razrađuje. Na kraju svoje rasprave i sam napominje, da je smatra fragmentarnim prikazom razvitka narodne vlasti u Dalmaciji do kraja 1943., ali treba naglasiti, da se već iz tog prikaza može vanredno zorno vidjeti razvitak narodne vlasti u Dalmaciji, u najužoj vezi s čitavim procesom razvoja vlasti u svima našim zemljama.

Žanko ističe u uvodu i osnovni cilj ovog rada. On je htio da ovom studijom ukaže na »revolucionarni put, kojim su narodi Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ riješili osnovno pitanje — pitanje vlasti«. On je objasnio zakonomjernost tog procesa i s konkretnom argumentacijom utvrdio neosnovanost nenaučnih postavki o nekoj »stihijnosti«, »spontanosti« razvitka narodne vlasti u Jugoslaviji. On je u pogledu Dalmacije s nepobitnim faktima pokazano, kakvu je ulogu imala i što je značila organizatorska i reformatorska djelatnost KPJ kao faktora, koji je svojim djelovanjem ujedinjavao sve ostale, objektivne faktore tog razvitka i usmjeravao njegov tok u pravcu izgradnje socijalističkog sistema vlasti pod novim uvjetima, dotle nepoznatog u historiji i teoriji države i prava.

Žanko je svojim radom obogatio našu naučnu literaturu još i time, što je svojim izvodima dodao i mnogo dokumentacije, koja dosada nije bila poznata, i koja će sa svoje strane doprinijeti boljem poznavanju karaktera razvitka narodne vlasti u Jugoslaviji. On je preuzeo i časno izvršio zadaću, da prikaže razvitak narodne vlasti u Dalmaciji, dakle na području, gdje je za vrijeme oslobodilačkog rata i sam djelovao kao viši rukovodilac, zbog čega njegovi navodi imaju i naročiti karakter. Ondje, gdje se dokumenti nisu očuvali (a tih je perioda mnogo), njegove su dopune vrlo dragocjene.

Njegov rad očito je i poziv svima, koji su na sličan način djelovali za vrijeme oslobodilačkog rata, da i oni pristupe obradi ove problematike, da sa svoje strane iznesu ono, što im je s područja njihova tadanjeg djelovanja o tome poznato. Tako

ćemo doći do obilja dokumenata o razvitku narodne vlasti, a popunit ćemo najbolje i one praznine gdje su zbog neprijateljskih napadaja dokumenti uništeni ili gdje ih (naročito za prvo vrijeme razvitka narodne vlasti) tada još uopće nije bilo. Objektivno dana sjećanja neposrednih učesnika ovog zbivanja vrijedit će više nego memoari.

Žanko utvrđuje dokumentima činjenicu, da su se već 1941. javili u Dalmaciji prvi oblici narodne vlasti. Na osnovi okružnice CK KPH br. 4. od 6. XII. 1941. krenulo se dalje u pravcu jače izgradnje NOO-a i u Dalmaciji. I ondje se »...uz formiranje prvih partizanskih odreda pristupa i organiziranju prvih narodno-oslobodilačkih odbora kao borbenih organa ustanka« (br. 1, str. 34). Partijska organizacija u Dalmaciji ulagala je već 1941. »velike napore da okupi najšire narodne mase u jedinstveni narodno-oslobodilački front...« (str. 35) »Istodobno manji broj narodnooslobodilačkih odbora na tada (konac 1941. početak 1942.) još malom oslobođenom teritoriju (uglavnom područje Biokova, Dinare, Svilaje, Bukovice) vrše funkcije i prve korake kao organi vlasti« (str. 35).

»Akcioni odbori« osnivaju se u Splitu augusta 1941., i to najprije među radnicima »Jadranskih brodogradilišta«, a zatim do konca 1941. — i to je jedna osobitost razvitka nar. vlasti u Dalmaciji — i »akcioni odbori trgovaca i obrtnika, težaka, činovnika, intelektualaca i t. d.« (str. 36).

Pisac daje na str. 37—39 pregled pojedinih NOO-a u Dalmaciji, iz kojega se vidi da su mnogi od njih nastali još 1941. On konstatira »za najveći dio tadašnjih narodnooslobodilačkih odbora karakteristično da su formirani na okupiranom teritoriju i da djeluju kao ilegalni ili poluilegalni organi Narodno-oslobodilačke borbe pod uvjetima najzvjerskijeg fašističkog terora...« (str. 39). »Drugim riječima — završava Žanko ovaj pregled, — najveći dio prvih NOO-a ne pojavljuje se kao rezultat nekog stihijskog ustanka ni kao djelo već provedenog ustanka i postignutog oslobođenja Dalmacije. Javljujući se pod najsurovijom neprijateljskom okupacijom NOO-i u Dalmaciji niču kao rezultat i sastavni dio političkih i organizacionih napora Komunističke partije da privede široke narodne mase ustanku. NOO-i se pojavljuju u prvim i najtežim danima organiziranja općenarodnog ustanka, uporedo s partizanskim odredima, kao organi oslobodilačke borbe, razvijajući se i jačajući kroz oslobodilačku borbu, dajući joj revolucionarni karakter...« (str. 39 i 40).

Kako su NOO-i Dalmacije dobivali sve više taj revolucionarni, socijalistički karakter, pisac pokazuje na njihovoj nadležnosti odnosno poslovima, koje su oni u vrijeme borbe vršili. U tom pogledu Žanko iznosi mnoge nove, nepoznate pojedinosti, pri čem treba naročito istaći i rad na našoj štampi za vrijeme NOB-e. Međutim bilo bi poželjno, kad bi pisac u narednim svojim priložima o razvitku narodne vlasti u Dalmaciji dao detaljniji pregled rada i organizacije seoskih narodnooslobodilačkih odbora, s obzirom na to, da se njegov sadašnji prikaz najvećim dijelom i uglavnom odnosi na djelatnost gradskih NOO-a.

Prekretnicu u prerašćivanju i rasplamsavanju oružanog ustanka, dakle i u razvitku narodne vlasti u Dalmaciji, čini dolazak Vrhovnog štaba NOV i POJ na čelu s drugom Titom na granice Dalmacije potkraj juna 1942. U vezi s tim pisac navodi nekoliko veoma značajnih činjenica, koje osvjetljavaju taj proces organizacionog izdizanja NOO-a u Dalmaciji, kao što je na pr. savjetovanje na Vještici-Gori (Dinara) početkom juna 1942., julska konferencija delegata mjesnih NOO-a Brača i formiranje Kotarskog NOO-a za Brač, plenarni sastanak delegata mjesnih

NOO-a na Hvaru augusta 1942. i niz važnih odluka donesenih tada u Rašniku kod Vrbanja itd.

O tom razvitku dalmatinskih NOO-a od druge polovine 1942. pisao je tada splitski ilegalni »Naš izvještaj«: »U većini sela narod je ujedinjen pod vodstvom svojih NOO-a. Jedina vlast koju narod priznaje svojom jesu narodnooslobodilački odbori, iako teritorij još nije potpuno oslobođen od neprijatelja« (str. 58). Eto dakle područja, na kojem će se moći razviti istraživanja o karakteru razvitka narodne vlasti u Jugoslaviji! Okupator je još na tome području, ali narodnooslobodilački odbori već djeluju. Kakav je karakter toga djelovanja? To je problem, koji svakako zaslužuje posebnu pažnju. Pisac ukazuje ovdje na činjenice, a smatramo, da je upravo to najbitnije. Zaključci se mogu donositi samo na osnovi konkretnih činjenica. Žanko ne zaključuje kategorički, da bi ovakvi ilegalni NOO-i bili organi vlasti, ali ne odriče, da su oni u svakom slučaju bili zametak te vlasti. Njihov razvitak u prave i pune organe vlasti bilo je samo pitanje vremena i dalje akcije rukovodstva NOP-a, t. j. dosljednog djelovanja Partije u tom smjeru.

Pod kraj januara (28. i 29.) 1943., formira se pokrajinski NOO za Dalmaciju. Tu pisac iznosi o tome neka svoja zapamćenja i citate iz tadanjega partizanskog glasila »Naš izvještaj« (od 15. II. 1943.). Tadanja Rezolucija Pokrajinskog NOO-a Dalmacije ističe: »Zato i mi smatramo narodnooslobodilačke odbore jedinim istinskim predstavnicima naroda i nosiocima narodne demokratske vlasti... Ne priznajemo izdajničku izbjegličku vladu. Priznajemo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije jedinim pravim političkim predstavništvom svih naroda Jugoslavije.« (Str. 64).

AVNOJ još nije — prije Drugog zasjedanja — bio vrhovni organ državne vlasti nove Jugoslavije; to je on postao istom na zasjedanju u Jajcu s poznatim historijskim državnopravnim aktima od 29. i 30. XI. 1943. No i dotle su NOO-i Dalmacije već bili pravi i potpuni organi vlasti radnog naroda. Žanko to utvrđuje nizom činjenica. Iz njih se vidi da su dalmatinski NOO-i već do Drugog zasjedanja AVNOJ-a vršili akta vlasti, da su organizovano vršili funkcije političke prinude i uvjeravanja, djelujući kao javna vlast na ruševinama starog sistema vlasti. Već do Drugog zasjedanja AVNOJ-a Dalmacija ima na oslobođenom teritoriju posvuda, a na tada još neoslobođenom teritoriju u mnogim mjestima, svoje NOO-e. Oni su već tada bili među sobom povezani u jedinstveni sistem. Onaj, koji je ujedinjavao i koji je nadzirao djelovanje svih dalmatinskih NOO-a, to je bio Pokrajinski NOO za Dalmaciju. On je, međutim, već do Drugog zasjedanja AVNOJ-a bio organizaciono povezan sa ZAVNOH-om, a preko njega i s AVNOJ-em.

Drugo zasjedanje AVNOJ-a daje čitavom tom procesu razvitka naročitu legalnu sankciju time, što se formiranjem vrhovnog organa državne vlasti za cijelu zemlju izgradio najzad čitav sistem nove državne vlasti u rukama radnog naroda, što je najzad stvoren i najviši član toga jedinstvenog tijela, što ga je predstavljao radni narod Jugoslavije organizovan pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije u borbi za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. Osnutak najviših organa državne vlasti i državne uprave za čitavu Jugoslaviju, a kasnije i posebno za Hrvatsku (s Trećim zasjedanjem ZAVNOH-a), snažno je djelovao i na dalji rad dalmatinskih NOO-a. Oni su se time još više međusobno povezali i zbili u jedinstveni sistem narodne vlasti. Oni su dakle još za trajanja narodno-oslobodilačke borbe bili već organi državne vlasti. Oni su u punom i pravom smislu riječi, organi socijalističke

državne vlasti, koja se razvila u narodnooslobodilačkoj borbi njenim prerastanjem u narodnu revoluciju. Ona je i po svojem nosiocu i po odnosu društvenih snaga, a naročito po svom predvodniku Komunističkoj partiji Jugoslavije i smjeru svog razvitka već tada — za vrijeme oslobodilačkog rata — zaista bila socijalistička.

Žanko opisuje naširoko i organizacioni sastav dalmatinskih NOO-a pozivajući se pri tom na razne dokumente i spominjući mnoge činjenice, koje bi inače možda bile i zaboravljene. On se naročito zadržava na opisu prilika u dalmatinskim NOO-ima u doba kapitulacije fašističke Italije i upozorava na snažan utjecaj, koji je taj događaj imao na njihov dalji razvoj u vezi s naglim porastom narodno-oslobodilačke vojske i njezinim sjajnim uspjesima.

Osobitu je pažnju posvetio utvrđivanju rukovodeće uloge i presudnog utjecaja Partije na razvitak NOO-a i u Dalmaciji, što je potkrijepio i mnogim uvjerljivim dokazima.

Na kraju pisac s pravom ističe, da se »prava slika razvitka narodne vlasti može dati samo prikazivanjem tog pitanja u sklopu općeg razvitka Narodno-oslobodilačke borbe i Narodne revolucije u Dalmaciji. I zato jer to još nije obrađeno, t. j. data cjelovita slika razvitka Narodno-oslobodilačke borbe Dalmacije, bilo je potrebno barem djelomično u ovom članku o razvitku narodne vlasti iznijeti i objasniti neke momente koji prelaze okvir razvoja i rada NOO-a« (br. 2. str. 94).

Radnja predstavlja značajan doprinos naučnoj obradi historije nove jugoslavenske države i stoga je razumljiv interes, koji je njena objava pobudila u znalačkim krugovima.

Ferdo Čulinović

DOKUMENTI I MATERIJALI UOČI DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Početak 1948. ministarstvo vanjskih poslova SAD izdalo je zbirku dokumenata o njemačko-sovjetskim odnosima 1939.—1941. i u njoj objavilo niz dokumenata, zaplijenjenih od odreda američke vojske prilikom nadiranja u Njemačku pred kapitulaciju. Ministarstvo SAD izdalo je ovu zbirku u cilju, da svjetskoj javnosti prikaže jednostrano sovjetsku vanjsku politiku prema hitlerovskoj Njemačkoj.

Već 1945. sovjetska je vlada predložila zapadnim saveznicima, da zajedno pri-
stupu objavljivanju diplomatskih dokumenata, koji se odnose na izbijanje, tok i završetak rata 1939—1945, ali je njen prijedlog bio odbijen; vlade SAD, Velike Britanije i Francuske pristupile su jednostranom objavljivanju dokumenata i korespondencije. Tako je sovjetsko ministarstvo vanjskih poslova, neposredno po objavljivanju američke publikacije, objavilo zbirku diplomatskih dokumenata pod naslovom: »Dokumenti i materijali kanuna vtoroj mirovoj vojny«, Tom I—II, Moskva 1948, i ubrzo je, u »Biblioteci 30 dana«, izašao njen prijevod, koji dokazuje velik interes naše čitalačke publike za probleme iz nedavne diplomatske historije. Premda ta publikacija treba da opravda sovjetsko stanovište u događajima, koji su prethodili izbi-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B